

DET JURIDISKE SYSTEMS DOMINANS I DEN KAPITALISTISKE IDEOLOGI

Lisbet Roepstorff

Nedenstående artikel er et forsøg på dels at indkredse centrale aspekter af den dominerende kapitalistiske ideologi, og dels ved eksempler at påvise, hvordan denne ideologis begreber er strukturerende for den måde, på hvilken en række politiske og sociologiske problemer fremføres.

1. Indledning: Ideologibegrebet

Ideologi vil i det følgende blive brugt i betydningen: et relativt sammenhængende system af forestillinger og anskuelser, der danner grundlag for individernes opfattelse af forholdet til deres eksistensbetingelser. Dette implicerer, at ideologien angiver retningslinier for, hvordan individerne skal forholde sig under givne eksistensbetingelser. Ideologien danner herved meningsgrundlag for individernes handlinger under givne eksistensbetingelser, idet eksistensbetingelserne bliver opfattet gennem ideologiens »briller«.

I artiklen vil relationen mellem ideologien og eksistensbetingelserne, og specielt relationen mellem ideologiens og eksistensbetingelsernes strukturer, blive genstand for nærmere undersøgelse. I det følgende afsnit vil der blive gjort rede for dele af det teorisystem, der danner basis for artiklens ræsonne-

menter. Dette teorisystem bygger på den antagelse, at de forestillinger individerne har om forholdet til deres eksistensbetingelser i sidste instans er afledt af bestemte relationer i den økonomiske struktur.

Man kan ud fra en strukturel synsvinkel analytisk skelne mellem to forskellige ideologiske niveauer: Det ene niveau refererer til ideologiske forestillinger, der er dominerende i en given produktionsmåde¹ på en sådan måde, at de danner rammen for klassernes bevidsthedsformer i denne produktionsmåde, f.eks. den feudale eller den kapitalistiske produktionsmåde. Det andet niveau refererer til de forskellige klassers bevidsthedsformer indenfor en produktionsmåde, f.eks. til bøndernes henholdsvis herremændenes i den feudale produktionsmåde eller til arbejdernes henholdsvis kapitalisternes i den kapitalistiske produktionsmåde.

Artiklen vil blive begrænset til at omfatte de ideologiske forestillinger, der er dominerende i den kapitalistiske produktionsmåde. Dette betyder, at der vil blive lagt vægt på at finde frem til ideologiske forestillinger, der af de fleste af samfundsmedlemmerne, uanset klasses tilhørsforhold, accepteres som indiskutable rammer for det samfundsmæssige liv. Analysens begrænsning til den kapitalistiske produktionsmåde, der er et teoretisk begreb², bevirker, at den udelukkende vil befinde sig på et strukturelt teoretisk plan og ikke implicere konkrete empiriske og historiske undersøgelser.

Der vil i den teoretiske analyse ikke blive gjort rede for, hvordan den dominerende samfundsideologi kommer til udtryk i de forskellige klasser eller klassefraktioner afhængig af deres placering i samfundsstrukturen. Ligeledes vil der heller ikke eksplicit blive gjort rede for de ideologiske forestillingers udvikling indenfor den kapitalistiske produktionsmåde, fra f.eks. konkurrencekapitalisme til monopolkapitalisme.

Begrebet dominerende samfundsideologi implicerer eksistensen af en eller flere underordnede ideologier. Påstanden om en dominerende ideologi er blevet fremført af L. Althusser, der har bestemt forholdet mellem den dominerende og de underordnede ideologier som følgende: I enhver produktionsmåde kan der udskilles en række specifikke ideologier eller »verdanskuelser« f.eks. religiøse, moralske, juridiske eller politiske, der danner grundlag for individernes handlinger. Såvel indholdet som forholdet mellem de specifikke ideologier vil skifte fra produktionsmåde til produktionsmåde. Det vil imidlertid være således, at en af dem på et givet tidspunkt vil være dominerende og de andre underordnede, hvilket implicerer, at de underordnede ideologier har en tendens til at blive udtrykt på grundlag af den dominerende ideologi.³

Ovenstående skal forstås således, at den religiøse ideologis dominans vil medføre, at f.eks. retten eller den samfundsmæssige fordeling af goder har en

1. Begrebet produktionsmåde omtales nærmere s 81-82.

2. Jævnfør begrebet samfundsformation s. 82.

3. L. Althusser, Om ideologiske statsapparater.

tendens til at blive set som afledt af overjordiske magter. På tilsvarende måde vil den juridiske ideologis dominans medføre, at retfærdighedsligheds- og ansvarsforestillinger vil være dominerende begreber i den offentlige debat, i legitimeringen af den samfundsmæssige fordeling af goder, i moralske diskussioner o.s.v.

Dette betyder ikke, at alle eksisterende samfundsproblemer i produktionsmåden udelukkende er af henholdsvis religiøs eller juridisk art; men blot at det er religiøse og juridiske begreber, der danner det formmæssige grundlag for problemerne.

En teoretisk bestemmelse af den dominerende ideologi i en produktionsmåde forudsætter kendskab til produktionsmådens struktur. De mest nødvendige begreber til forståelse af en produktionsmådes struktur vil blive gennemgået i det følgende afsnit. Den teoretiske tankegang, der ligger til grund for disse begreber, bygger fortrinsvis på det teorisystem, der er opstillet af L. Althusser og senere videreudviklet af bl.a. N. Poulantzas og E. Balibar.

2. Nogle grundlæggende begreber og deres placering i teorien om det kapitalistiske system

2.1. Begrebet produktionsmåde

Ved begrebet produktionsmåde forstås en kompleks social helhedsstruktur, der indeholder fire grundlæggende niveauer: det økonomiske, det politisk-juridiske, det ideologiske og det teoretiske⁴. Indenfor denne helhedsstruktur foregår forskellige former for praksis, hvori individerne forarbejder deres omgivelser. Ved praksis forstås en transformationsproces i hvilken et givet råmateriale forarbejdes til et bestemt produkt ved hjælp af bestemte produktionsredskaber.

Den økonomiske praksis forarbejder materielt råmateriale til brugsprodukter, *den politiske praksis* forarbejder de sociale forhold til nye sociale forhold, *den ideologiske praksis* forarbejder eksisterende forestillinger om omgivelserne til teoretiske begreber gennem hvilke omgivelserne kan tilegnes. Den teoretiske praksis adskiller sig fra de øvrige ved at have dem som objekter.

Niveauerne indenfor helhedsstrukturen besidder en relativ autonomi i forhold til hinanden, d.v.s. der er ikke tale om en afspejling mellem de enkelte niveauer. Helhedsstrukturens sammenføjning i en given produktionsmåde er imidlertid i sidste instans determineret af forhold i den økonomiske struktur.

4. Althusser, For Marx, s. 141.

Dette implicerer, at den økonomiske struktur angiver rammer indenfor hvilke de andre strukturer kan udvikles; men udelukker ikke, at de øvrige strukturer har en tilbagevirkende kraft på den økonomiske struktur. En teoretisk bestemmelse af den politisk-juridiske og den ideologiske struktur nødvendiggør derfor en lokalisering af deres plads og funktion indenfor helhedsstrukturen.

Generelt kan man sige, at de politisk-juridiske og de ideologiske strukturer vil være udformet på en sådan måde, at de sikrer reproduktionen af produktionsforholdene⁵. Mens de politisk-juridiske strukturers funktion er at være sammenholdsfaktor for produktionsmåden, er den ideologiske strukturs funktion at legitimere de eksisterende produktionsforhold.

I enhver produktionsmåde kan den økonomiske struktur udtrykkes ved en kombination af to relationer, hvis grundelementer er: a- arbejderen eller den direkte producent, b - produktionsmidlerne og produktionsobjekter, c- ikke-arbejderen som disponerer over merarbejdet⁶.

De to relationer er følgende:

1 - den reelle tilegnelsesrelation (besiddelsesrelationen). Denne relation anvendes på forholdet mellem den direkte producent og produktionsmidlet, d.v.s. den angår selve produktionsprocessen.

2 - ejendomsrelationen. Denne relation betegner kontrol over betingelserne for produktionsprocessen og magt til at disponere over merarbejdet: Relationen er en økonomisk relation og må holdes adskilt fra den juridiske ejendomsrelation.

Disse to relationer kan antage forskellige former og udgør indenfor enhver produktionsmåde en speciel økonomisk struktur. Det er mere specifikt denne struktur, der er determinerende for udviklingen af de politiskjuridiske og de ideologiske strukturer indenfor produktionsmåden.

Den samlede strukturs effekter på forholdet mellem individerne har i alle produktionsmåder, bortset fra stammesamfundet, resulteret i eksistensen af to klasser, der står i modsætningsforhold til hinanden. Dette modsætningsforhold har sin rod i ikke-arbejderens indehavelse af ejendom, der sætter ham i stand til at tilegne sig merarbejdet, som ydes af den direkte producent.

En konkret samfundsformation består af flere produktionsmåder, hvoraf den ene er dominerende. Dette resulterer i, at enhver samfundsformation har flere klasser. Antallet af klasser i en formation er afhængig af antallet af produktionsmåder og disses kombinationer; det vil være således, at den dominerende produktionsmådes klasser får en dominerende rolle i forhold til klasserne i de dominerende produktionsmåder. I den kapitalistiske samfundsformation vil de dominerende klasser derfor altid være kapitalistklassen og arbejderklassen.

5. Althusser, Om ideologiske statsapparater, s. 36.

6. Poulantzas, Politisk makt och sociala klasser, s. 24-25.

2.1.1. Den kapitalistiske produktionsmådes økonomiske struktur

Ejendomsrelationen er her, som i enhver klassesdelt produktionsmåde, karakteriseret ved, at det er ikke-arbejderen, der tilegner sig merarbejdet.

I den reelle tilegnelsesrelation er der i modsætning til tidligere produktionsmåder en adskillelse mellem den direkte producent og produktionsmidlet for overhovedet at kunne producere. Derudover er arbejderen i selve produktionsprocessen afskåret fra at tilrettelægge det forarbejdende arbejde.

Det er adskillelsen mellem arbejderen og produktionsmidlet, der medfører, at arbejderen, for at komme i forbindelse med produktionsmidlet, af helt økonomiske grunde er nødt til at sælge sin arbejdskraft til ikke-arbejderen. Det er derfor ikke nødvendigt med ikke-økonomiske tvangsmidler, for at få realiseret merarbejdet⁷, hvilket bevirker, at der i den kapitalistiske produktionsmåde forekommer en specifik autonomi mellem økonomien, politikken og juraen, som ikke er kendt fra tidligere produktionsmåder.

I tidligere produktionsmåder, f.eks. feudalismen, besad den direkte producent (her bonden) selv de produktionsmidler, der var nødvendige for at producere sine livsfornödenheder. Enheden mellem den direkte producent og produktionsmidlet gjorde, at bonden selv kunne producere tilstrækkeligt til at leve for, således at det her var nødvendigt med ikke-økonomiske midler for at tvinge ham til at udføre arbejde for herremanden. Det juridiske ejendomsforhold fremstår her som et politisk herre-knægt forhold med dertil hørende personlig ufrihed.

2.2. Reproduktionsbegrebet

En forudsætning for enhver produktionsmådes fortsatte eksistens er, at den samtidig med den producerer, reproducerer formen for sine produktionsbetingelser.

Det reproduktionsbegreb, der her hentydes til er den simple reproduktion⁸, der er begrebet for produktionens nødvendige betingelser⁹. Da denne artikel specielt fokuserer på helhedens betydning for det ideologiske niveaus struktur i den kapitalistiske produktionsmåde, vil reproduktionsbegrebet i det følgende referere til den simple reproduktion. (Jfr. fodnote 8).

7. Merarbejdet er det arbejde, der udføres udover det, der er nødvendigt for at reproducere arbejdskraften.

8. Den simple reproduktion er »analysen av de allmänna formbetingelserna för all reproduktion. Det är inte i första hand en framställning av den allmänna formen för relationerna mellan produktionens olika sektorer ... utan en framställning av reproduktionsprocessens form«. E. Balibar, Den historiska materialismens grundläggande begrepp, s. 171.

9. I modsætning til begrebet simpel reproduktion står begrebet udvidet reproduktion, der refererer til den kapitalistiske akkumulation. »Den begrepsliga distinktionen mellan den enkla reproduktionen och ackumuleringen täcker inte ackumuleringens kvantitative variationer, vilka hänger ihop med skilda omständigheter och är effekter av den allmänna lagen om den kapitalistiska ackumuleringen«. Balibar, op. cit., s. 169.

Analyse af reproduktionen vil således være en analyse af de former, i hvilke produktionsmåden reproduceres; d.v.s. der er tale om en analyse, hvorved nogle grundlæggende relationer mellem helhedsstrukturens forskellige niveauer træder frem.

Produktionsmådens reproduktion forudsætter først og fremmest en reproduktion af produktionsprocessens betingelser, d.v.s. dels en reproduktion af de materielle produktionsmidler og dels en reproduktion af arbejdskraften. For at være anvendelig må arbejdskraften, udover at reproduceres fysisk, være forsynet med en adekvat ideologi og en adekvat teknisk kvalifikation. Produktionen og reproduktionen heraf sikres udover af økonomien af de politisk-juridiske og de ideologiske strukturer. Disse strukturers centrale elementer i en given produktionsmåde kan derfor undersøges ud fra et reproduktionssynspunkt. Reproduktionsbegrebet bliver derfor centralt i en analyse af forholdet mellem ideologi og eksistensbetingelser.

Et teoretisk udgangspunkt i reproduktionen medfører, at der ses bort fra de enkelte individers isolerede handlinger og de motiver og midler de har til dem. Man kan her ikke tale om produktionsmådens individer som skabere af de sociale strukturer gennem realisering af deres interesser¹⁰. Individerne betragtes i stedet som strukturens bærere, der er underlagt de strukturelle bestemmelser produktionsmåden angiver; d.v.s. individerne er underlagt de relationer, som de forskellige niveauer opretholder.

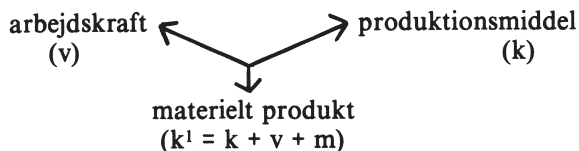
Et udgangspunkt i reproduktionen medfører ligeledes en forkastelse af isolerede undersøgelser af cirkulationen, konsumtionen, distributionen, idet disse områders selvstændighed forsvinder og deres relationer til produktionen træder frem¹¹.

Begrebsparret produktion-reproduktion refererer i ovennævnte betydning ikke så meget til produktionen af ting som til produktionen og bevarelsen af de samfundsmæssige forhold. Det er disse forhold, der bestemmer den måde individerne skal producere deres ting på.

Da produktionsmådens reproduktion først og fremmest forudsætter en reproduktion af produktionsprocessens betingelser, d.v.s. af arbejdskraften og de materielle produktionsmidler, vil produktionsprocessens specielle karakter blive analyseret.

2.2.1. Den kapitalistiske produktionsproces

Generelt er den økonomiske produktionsproces en transformationsproces, hvor arbejdskraften ved hjælp af et produktionsmiddel forarbejder et råmateriale til et materielt produkt.

10. Dette synspunkt er en konsekvens af den historicistiske angrebsmåde som f.eks. kommer til udtryk hos Lukacs i *Historia och klassmedvetande*.

I den kapitalistiske produktionsmåde produceres de materielle produkter ikke ud fra en umiddelbar brugsværdi, men ud fra det kriterium, at de skal kunne sælges på et marked, d.v.s. de produceres først og fremmest som varer, der skal udveksles med andre varer.

Produktionsmidlerne er det materielle produkt af en tidligere produktionsproces, og i den kapitalistiske produktionsmåde bringes de, gennem en samfundsmæssig udveksling i en ny produktiv sammenhæng som produktionsmiddel. Også produktionsmidlerne bliver i denne produktionsmåde varer.

Arbejdskraften bliver i denne produktionsmåde til en vare, idet den sælges af sin ejer - den direkte producent - på et marked. Arbejdskraften stilles ved salget til rådighed for køberen i et bestemt tidsrum, hvorefter dens ejer kan sælge den igen.

Vi har således en økonomisk produktionsproces, hvis elementer kan betragtes som varer, der producerer varer med det formål at blive byttet med andre varer.

Inden vi kigger nærmere på den formelle regulering af disse vareforhold, vil vi ganske kort se nærmere på varebegrebet.

2.2.1.1. Varebegrebet

En ting bliver realiseret som vare i det øjeblik den indgår i bytte med andre ting på et marked.

Enhver vare kan bestemmes dels ved sin brugsværdi og dels ved sin bytteværdi¹². Varens brugsværdi er dens kvalitative subjektive værdi og varens bytteværdi er dens kvantitative værdi, d.v.s. den værdi den får i byttet med andre varer.

I byttet sættes de kvalitativt forskellige varer A og B i forhold til hinanden f.eks. x vare A = y vare B. For at byttet i almindelighed skal være meningsfyldt må varerne have lige stor værdi. Betingelsen for, at det er muligt at sammenligne deres værdi er, at de indeholder en fælles kategori. Den kategori, der er fælles for alle varer, er, at de er produkter af alment menneskeligt arbejde. Det almene arbejde, der har den egenskab at producere værdi, er en forudsætning for enhver vare og betegnes abstrakt arbejde. Abstrakt arbejde skal ses i modsætning til konkret arbejde, der refererer til det specifikke arbejde, der anvendes til produktion af konkrete materielle genstande.

Bytteforholdet sætter i sit princip to genstande i relation til hinanden som ækvivalenter. Ækvivalentformen i varebyttet betyder, at de forskellige former for konkret arbejde, der indgår til produktionen af de konkrete produkter kan omsættes til en og samme kategori: nemlig abstrakt menneskeligt arbejde.

Vi vender nu tilbage til produktionsprocessens elementer og foretager en nærmere undersøgelse af disse på basis af vareanalysen. Når arbejdskraft og

11. K. Marx, Kritik af den politiske økonomi; Almindelig indledning, s. 21-fl.

12. K. Marx, Kapitalen, 1:1, s. 129.

produktionsmiddel bringes i samfundsmæssig kontakt foregår det gennem et udvekslingsforhold mellem ækvivalente værdistørrelser. Arbejdskraftens bytteværdi (v) udtrykker den værdi, der er nødvendig til dens samfundsmæssige reproduktion, herunder udgifter til mad, tøj, husly foruden til dannelse af ny arbejdskraft; mens produktionsmidlets bytteværdi (k) udtrykker mængden af det arbejde, der er indgået til dets fremstilling.

I produktionsprocessen overføres produktionsmidlets værdi ved hjælp af det konkrete arbejde til et nyt produkt¹³. Derudover tilføjes det nye produkt også den værdi, som arbejdet skaber i selve arbejdsprocessen. Denne del af det færdige produkts værdi indeholder dels arbejdskraftens værdi og dels den merværdi (m), der er skabt i den tid, der arbejdes ud over, hvad der er nødvendigt for at reproducere arbejdskraften¹⁴. Det nye produkts bytteværdi (k) er således $k + v + m$, d.v.s. større end summen af arbejdskraftens og produktionsmidlets værdier.

Da det nye materielle produkt fremstilles med henblik på at blive byttet, vil det indgå i et nyt ækvivalentforhold, hvorefter det enten kan blive individuelt konsumeret eller indgå som produktionsmiddel i en ny produktionsproces.

Vi har nu undersøgt de ækvivalente bytteforhold og vil ganske kort se på produktionen ud fra ikke-arbejderens synspunkt.

Pengebesidderen eller ikke-arbejderen køber varerne arbejdskraft og produktionsmiddel for sine penge (p) for at sælge det færdige produkt til en pris, der er større end (p), d.v.s. det er selve værdiøgningen i byttet, der for ham er det afgørende moment i processen. Pengebesidderens formål med byttet er således selve realiseringen af merværdi, der er skabt i arbejdsprocessen.

»Som bevidst bærer af denne bevægelse bliver pengebesidderen til kapitalist«¹⁵, idet kapital er en værdi, der forøger sin værdi.

På basis af ovenstående fremgår det, at forvandlingen af penge til kapital forudsætter den fri arbejder¹⁶; samt »at forvandlingen fra penge til kapital må forklares ud fra de lovmæssigheder, der regulerer værdiudvekslingen og udgangspunktet er, at det er ækvivalenter, der udveksles«¹⁷.

Analysen af den kapitalistiske produktion tog udgangspunkt i en analyse af produktionsprocessens elementer. På basis af denne analyse udledtes byttets centrale placering som produktionsprocessens forudsætning og mål. Det er således gennem byttet, at produktionsprocessens elementer bringes

13. I dette tilfælde er produktionsmidlet helt brugt op i arbejdsprocessen.

14. »Den oprindeligt udlagte værdi bliver derfor ikke blot bevaret under omsætningen, den ændrer imens sin værdi, lægger en merværdi til, forøger sin værdi. Og denne bevægelse forvandler den til kapital«. Marx, op. cit., s. 263.

15. Marx, op. cit., s. 265.

16. »... fri i den dobbelte betydning, at han som fri person råder over sin arbejdskraft som sin vare, og at han på den anden side ikke har andre varer at sælge, han er løs og ledig, fri for alle de ting, han skal bruge for at realisere sin arbejdskraft«. Marx op. cit., s. 284.

17. Marx, op. cit., s. 281.

i samfundsmæssig kontakt, og det er herigennem, at kapitalen realiserer den værdiforøgelse arbejdet har skabt i produktionen.

Selv om byttet indtager en central placering i den kapitalistiske produktionsmåde og foregår adskilt fra produktionsprocessen både geografisk og tidsmæssigt, skal det dog ses som resultat af produktionsmådens strukturering og forstås i relation hertil.

En manglende erkendelse af dette forhold har ført til, at byttet i mange samfundsteorier udgør det teoretiske fundament, hvorfra de samfundsmæssige mekanismer udledes. Konsekvenserne heraf vil senere blive taget op. (Se afsnit 4.1-4.3).

3. Det juridiske system og ideologien

3.1. Det juridiske system

3.1.1. Den almene ret

Det blev i det tidligere omtalt, at reproduktionen af den kapitalistiske produktionsmåde for en stor dels vedkommende sikredes af de politisk-juridiske og de ideologiske strukturer¹⁸. Vi vil i det følgende angive de strukturelle betingelser juraen er underlagt i den kapitalistiske produktionsmåde. Herved kan vi påvise nogle grundlæggende former for det juridiske system; men ikke vise hvordan det juridiske system selv udvikles indenfor disse rammer.

Det er adskillelsen mellem den direkte producent og produktionsmidlet, i den kapitalistiske produktionsmåde, der gør, at den direkte producent af helt økonomiske grunde er nødt til at sælge sin arbejdskraft. Dette implicerer, at det økonomiske system får en specifik autonomi, således at det juridiske system klart kan adskilles fra de økonomiske strukturer¹⁹. En konsekvens heraf er, at de juridiske strukturers kategorier ikke nødvendigvis behøver at svare til den økonomiske strukturs kategorier. Dette betyder, at selvom den økonomiske strukturs kategorier er klassekategorier: de direkte producenter, kontra de, der bestemmer over de direkte producenters merarbejde, behøver de juridiske kategorier ikke nødvendigvis at være baseret på klasseforestillinger.

18. Althusser, Om ideologiske statsapparater, s. 36.

19. Jvf. s. 82.

Rent faktisk er det juridiske system i kapitalismen bygget op omkring kategorierne ting og person; og det er indenfor disse kategorier, at det juridiske system opfylder sin reproduktionsfunktion. (Vi skal senere komme nærmere ind på disse kategorier).

Det juridiske grundlag for regulering af køb og salg af arbejdskraft fører til, at den direkte producent betragtes som en retslig fri person, der har rådighed over sin egen arbejdskraft. Arbejdskraften bliver under disse omstændigheder til en vare, som kan afhændes på et marked under normale betingelser, idet arbejdskraften fremstår som den direkte producents ejendom.

I feudalismen gjorde enheden mellem den direkte producent og produktionsmidlet, at bonden selv kunne producere tilstrækkeligt til at leve for, således at det var nødvendigt med ikke-økonomiske midler for at tvinge ham til at udføre arbejde for herremanden. De juridiske kategorier må her svare overens med de økonomiske, d.v.s. der fremkommer nogle juridisk definerede magtforhold. Det juridiske ejendomsforhold fremstår således som et politisk herre-knægt forhold med dertil hørende personlig ufrihed. Juridisk kom dette magtforhold til udtryk i de feudale statusrelationer, hvor specielle rettigheder knyttede sig til bestemte placeringer i den økonomiske struktur.

I feudalismen var den juridiske ejendomsret over ting f.eks. jord eller fast ejendom ensbetydende med muligheden for fri dispositionsret; men den retslige orden gav ingen mulighed for fri afhændelsesret. Både ejendomsretten og arveretten var på dette tidspunkt »unddraget individuelle dispositioner ved salg og testamente, ligesom forestillingen om individuelle private rettigheder i det hele taget var svagt udviklet«²⁰.

Med varebyttets udvikling blev det feudale ejendomsforhold imidlertid en hindring for den økonomiske ekspansion. I det kapitalistiske ejendomsforhold indførtes derfor den fri overdragelsesret af f.eks. jord og fast ejendom.

Det juridiske ejendomsforholds udvikling fra feudalismen til kapitalismen kan dermed beskrives som en udvikling fra frihed kun til uhindret udnyttelse til frihed også til uhindret afhændelse på et marked.

Etableringen af den kapitalistiske juridiske ejendomsret opløser de feudale statusforhold, der erstattes af det juridiske retssubjekt, hvorved forstås, at alle individer retslig stilles lige. W. Rosenbaum skildrer den historiske udvikling fra feudalismen til kapitalismen således:

»Med varerelationernes dominans i samfundet bliver alle kriterier, der tidligere i de forskellige afsluttede retskredse var relevante for den retslige kvalifikation, sat ud af spillet og som tendens bliver alle mennesker kvalificeret gennem retten

20. Stig Jørgensen, Ret og samfund, s. 46.

efter det *ene* kriterium: som aktuelle eller potentielle vareejere. Markedssamfundet forbyder en forskellig retslig kvalificering af forskellige grupper af samfundsmedlemmer, altså privilegier. Den formalisme, det abstraktionsforløb, som altid findes i retten, bliver i varesamfundets ret for så vidt sat på spidsen, som alle samfundsmedlemmer kun bliver retsligt kvalificerede efter *et* kriterium, efter *et* synspunkt. Hvert menneske bliver til menneske overhovedet, hvert arbejde bliver til samfundsmæssigt nyttigt arbejde overhovedet, hvert subjekt bliver til abstrakt retssubjekt«²⁰.

Historisk følger den almene ret efter varerelationernes udbredelse; men teoretisk er det det forhold, at hvert enkelt menneske, som aktuel eller potentiel vareejer, bliver det grundlæggende retslige kriterium, der nødvendigvis fører til etablering af den almene ret, hvor alle mennesker retsligt er lige. Den almene ret fremtræder således ikke som en nødvendig konsekvens af den almindelige vareudvekslings udbredelse. Først i det øjeblik, at arbejdskraften bliver en vare, er den almene ret uundgåelig. Dette betyder ikke en ophævelse af de facto privilegier, men blot at loven ikke specificerer privilegier for bestemte personer eller grupper, idet den altid refererer til abstrakte handlinger.

3.1.2. Civilretten

Vi har allerede tidligere bestemt varebyttet som den kapitalistiske produktionsproces' forudsætning og mål²¹, samt fastslået, at varebyttet implicerede en udveksling mellem to ækvivalente genstande.

Det juridiske system formaliserer altid betingelserne for produktionen, og det kapitalistiske juridiske system må derfor indeholde de formelle betingelser for vareudveksling. Det retsområde, der vedrører vareudvekslingen kaldes civilretten, og det kommer til at indtage en central placering i det kapitalistiske juridiske system. Dette afspejles bl.a. ved, at mange »retsområder, som umiddelbart regulerer magtrelationer af den borgerlige retsvidenskab alligevel bliver fattet i civilrettens begreber... Den borgerlige strafferet er ikke kun i læren, men også i sine normer præget af ækvivalentprincippet, princippet for vareudvekslingen«²².

De centrale elementer i civilretten er ejendomsbegrebet og kontraktbegrebet.

Det kapitalistiske ejendomsbegreb indeholdt muligheden for fri afhændelse, men for at denne mulighed kan blive realiseret, må der foreligge et ønske om afhændelse med det formål at erhverve noget andet. »For at dette ønske kan blive opfyldt, er det nødvendigt, at varebesiddernes ønsker kommer hinanden i møde. Juridisk udtrykkes dette forhold som kontrakt eller overenskomst mellem uafhængige viljer«²³.

20. W. Rosenbaum, Zum Rechtsbegriff bei Stucka und Paschukanis, s. 160.

21. Jvf. s. 85-86.

22. Rosenbaum, op.cit., s. 160.

23. E. Paschukanis, Allgemeine Rechtslehre und Marxismus.

Kontrakten kan betegnes som det bånd, hvormed loven forbinder varebesidderne i en juridisk aftale på basis af frivillige handlinger. Denne juridiske aftale implicerer en forpligtelse, der først afsluttes på et senere tidspunkt under nærmere specificerede betingelser²⁴.

Kontrakten giver juridisk udtryk for viljerelationer mellem retsligt lige personer, der indgår i bytteforhold med værdistørrelser, der kvantitativt er identiske, men kvalitativt forskellige, således at begge parter efter byttet formodes at have haft fordel af det. Ethvert kontraktforhold er derfor i princippet baseret på frie og lige individer, der er drevet af egoistiske interesser...

Kontraktforholdet mellem frivillige retssubjekter om gensidig udveksling af materielle ting, der har ækvivalente værdier, bliver en grundlæggende relation i det kapitalistiske retssystem, og lige så nødvendig som ejendomsforholdet. Udvekslingen af ækvivalenter er en effektiv garanti til opretholdelse af de eksisterende ejendomsforhold, idet en given værdikvantitet blot skifter fra en kvalitetsform til en anden. Det er således ikke bytteværdiens størrelse, men kun dens form, der ændres.

Yderligere sikrer kontrakten reproduktionen af fri arbejdskraft, idet de individer, der ikke har ejendom over nogle materielle produktionsmidler til stadighed må indgå i kontraktforhold om køb og salg af deres arbejdskraft for at overleve.

3.1.3. Forholdet mellem den økonomiske og den juridiske struktur

Af det foregående fremgår det, at den almene ret med det juridiske retssubjekt og det kapitalistiske varebytte fremstår som to sider af samme sag. Den kapitalistiske produktionsmådes strukturering gør varebyttet og dermed produktionen af ting for et marked til den økonomiske drivkraft for mennesket. Det er i denne produktionsmåde derfor tingen, der økonomisk behersker mennesket; men da tingene ikke udvikles af sig selv, er det samtidig mennesket, der juridisk hersker over tingene²⁵.

Hvis vi vender tilbage til den kapitalistiske produktionsproces, vil det vise sig, at det er muligt at udtrykke den økonomiske strukturs relationer mellem arbejderen - produktionsmidlet - ikke-arbejderen udelukkende inden for rammerne af ejendomsforholdet og kontraktforholdet. Disse forhold er juridisk bygget op omkring kategorierne ting og person, inden for hvilke, der fra juridisk synsvinkel ikke gøres nogen relevant skelnen²⁶.

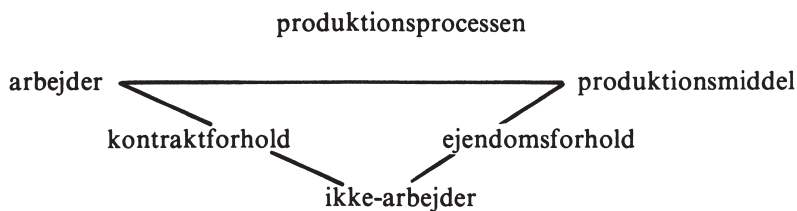
Kontraktforholdet oprettes juridisk mellem to personer, mens ejendomsforholdet oprettes mellem en juridisk person og en juridisk ting. Der eksisterer i overensstemmelse hermed et frivilligt kontraktforhold mellem den enkelte arbejder og den enkelte ikke-arbejder, hvor arbejderen afhænder sin arbejds-

24. H. Maine påpeger i *Ancient Law*, at kontrakten juridisk er udviklet af skødet og blev i starten betragtet som et ukomplet skøde. Skødet vedrører overdragelsen af fast ejendom, og er i modsætning til kontrakten karakteriseret ved, at handelen er afsluttet i det øjeblik, overdragelsen af skødet har fundet sted.

25. Paschukanis, op. cit., s. 91.

26. Balibar, op. cit., s. 125.

kraft, og et ejendomsforhold mellem ikke-arbejderen og produktionsmidlet. Selve den økonomiske produktionsproces, der udgøres af relationen mellem arbejderen og produktionsmidlet, kan ikke beskrives i juridiske termer, men opløses i et dobbelt ejendomsforhold: ikke-arbejdernes ejendom over arbejdskraften og hans ejendom over produktionsmidlerne²⁷. Hvis man holder sig indenfor det juridiske sprogs begreber er det således kun muligt at fremstille de økonomiske forhold som værende baseret på, at frie og lige individer indgår i ønskede relationer med hinanden. Det vil i overensstemmelse hermed være det frie kontraktforhold og ejendomsforholdet, der holder elementerne i den økonomiske struktur sammen. Et udgangspunkt indenfor denne ramme fører til, at de grundlæggende økonomiske strukturer ses som et resultat af en række enkeltindviders frivillige, viljesdirigerede handlinger. Menneskets juridiske beherskelse over tingen i varebyttet, der er en konsekvens af produktionsmådens strukturering fremtræder her som årsagsforklaring til samfundsstrukturen.

Hvis udgangspunktet imidlertid tages i selve den økonomiske produktionsproces, fremstår en relation mellem det produktive arbejde og produktionsmidlet. Produktionsprocessens reproduktion kræver bl.a. en stadig reproduktion af individerne som købere og sælgere af arbejdskraft. Relationen mellem arbejder og produktionsmiddel har intet individuelt over sig og kan i modsætning til ejendomsforhold ikke defineres for individer, men kun for samfundsklasser. Det er således, ud fra dette synspunkt, ikke den fri vilje, der stiller køberen og sælgeren af arbejdskraft over for hinanden på et marked. Køb og salg af arbejdskraft er en betingelse for produktionsprocessens reproduktion, hvilket medfører, at det samfundsmæssige produktionsforhold implicerer en deling af individerne i en arbejderklasse og en ikke-arbejderklasse.

Ud fra et strukturelt synspunkt medfører det forhold, at den kapitalisti-kontraktrelation har en privatretslig karakter således ikke, at den i sin funktion afviger fra feudalismens relation mellem feudalth Herren og de livegne, skønt denne relation havde en offentlig status²⁸. Kapitalismens arbejdsregulering ved »frie« kontrakter har blot afløst feudalismens arbejdsregulering via arveregler.

27. Jvf. Balibar, op. cit., s. 125.

28. F.eks. betegner K. Renner ansættelsesrelationen som »en indirekte magtrelation, en offentlig forpligtelse til tjeneste ligesom livegenskab i feudaltiden«.

Det juridiske systems individualistiske udformning i kapitalismen er udtryk for et specifikt forhold til eksistensbetingelserne, et forhold gennem hvilket eksistensbetingelserne reproduceres. I individernes egen bevidsthed fremstår de som fri og lige individer, der indgår i kontraktforhold med hinanden, og ikke som hørende til de forskellige sociale klasser, som produktionsmåden betinger. Dette forhold gør imidlertid ikke de enkelte individer i denne produktionsmåde i mindre grad til strukturens bærere. Individualiseringen er her en nødvendig form, der er en forudsætning for strukturens opretholdelse og reproduktion, samtidig med, at det er dens virkning.

3.2. Den kapitalistiske ideologi

Vi vender nu tilbage til den tidligere nævnte opfattelse af ideologien som et relativt sammenhængende system af forestillinger og anskuelser, der angiver individernes forhold til deres eksistensbetingelser, samt til forestillingen om det dominerende aspekt af ideologien. Yderligere vil den nævnte reproduktionsfunktion medføre, at ideologien enten vil skjule eller legitimere de strukturelle klasse modsætninger.

Med anerkendelsen af hvert menneske som aktuel eller potentiel vareejer og med etableringen af den almene ret vanskeliggjordes legitimeringen af tidligere produktionsformers institutionaliserede klasseforskelle. Da det således er vanskeligt at legitimere eksistensen af klasser må produktionsformens stabilitet afhænge af legitimerede forestillinger om mellemmenneskelige forhold i hvilke klasse modsætningerne skjules.

Det er tidligere vist, at reproduktionen af betingelserne for produktionsforholdene formelt foregår indenfor rammerne af det juridiske systems grundlæggende begreber, og at klassebegrebet ikke findes heri.

Der er ligeledes henvist til, at det er civilretten - det retsområde, som omfatter vareudvekslingen - der indtager en dominerende plads i det kapitalistiske juridiske system.

Da det juridiske system således skjuler klasse modsætningerne for individerne og samtidig har en central placering i regulering af produktionsforholdene, er det rimeligt at antage, at det er det juridiske, specielt det civilretslige, aspekt af ideologien, der er det dominerende i den kapitalistiske produktionsmåde.

Til sammenligning hermed kan det fremhæves, at det i feudalismen var det religiøse aspekt af ideologien, der var det dominerende²⁹. I den feudale produktionsmåde, hvor udenom-økonomisk tvang var nødvendig til at frembringe merarbejdet, måtte den klasse mæssige deling nødvendigvis indgå i selve ideologiens principper. Det var her ideologiens funktion at legitimere og retfærdiggøre ufriheden som noget nødvendigt og helligt, hvilket resulterede i, at det religiøse aspekt af ideologien blev dominerende. Forskellen mellem stænder blev således retfærdiggjort som noget guddommeligt givet.

29. Poulantzas, Politisk makt och sociala klasser, s. 233.

Indenfor det retslige område førte det til, at retten i feudalismen blev »afledet af overjordiske magter«, idet »den i retten ofte formulerede samfundsmæssige over- og underordnelse... blev ført tilbage til gudelige bud«. ³⁰

Påstanden om den juridiske ideologis dominans er tidligere blevet fremført af N. Poulantzas³¹, og vil her blive undersøgt nærmere.

3.3. Kontraktretten

På det civilretslige område er det kontraktretten, der indeholder bestemmelser om indgåelse af aftaler og de retslige konsekvenser, der er forbundet hermed. Det er derfor rimeligt at antage, at det kontraktlige univers vil være centralt i individernes umiddelbare strukturering af deres omverden.

Den vestlige jura bygger i princippet på det enkelte individs kontraktsfrihed i betydningen: individets frihed til, på grundlag af egen vilje, at indgå i enhver slags aftaler, som ikke strider mod den gældne lov. I dette frihedsbegreb fremstår det enkelte individs frie valg således som kontraktrettens grundlag.

Kontraktretten omhandler ydelser, der er begrundet i en gensidig aftale, hvor rettighederne og pligterne er retsligt foreskrevne. Aftalen anses for ugyldig, hvis det kan bevises, at udefrakommende omstændigheder har hindret aftalens opfyldelse. Hvilke omstændigheder, der anses som relevante, fremgår af ugyldighedsreglerne. Aftalen kan ligeledes anses for misligholdt, enten på grund af forudsætningerne inden aftalens indgåelse eller på grund af forhold der opstår inden aftalens fuldbyrdelse. Kriterier herfor er angivet i misligholdelsesreglerne.

Ugyldighedsreglerne og misligholdelsesreglerne angiver således betingelserne for de implicerede parter skyld eller ansvar og risiko.

Ifølge ovenstående indeholder det kontraktlige univers følgende begreber: individ, frihed, vilje, gensidighed, ret, pligt, valg, skyld, ansvar og risiko. Disse begreber kan ikke betragtes uafhængigt af hinanden; men indgår i et gensidigt betinget begrebssystem, hvilket implicerer, at ændring i et begrebs retslige indhold ikke kan foregå uden at også andre begreber bliver påvirket.

Der er f.eks. indenfor den kapitalistiske produktionsmådes udvikling foregået en forskydning i begrebernes indhold og indbyrdes forhold, samtidig med at selve begrebssystemet er opretholdt³².

30. Rosenbaum, *Zum Rechtsbegriff bei Stucka und Paschukanis*, s. 158.

31. *Politisk makt och sociala klasser*, s. 233.

32. Stig Jørgensen giver i *Skyld og ansvar*, Indledning, følgende eksempel på ændringer i relationen mellem nogle af kontraktrettens begreber: »Den stigende industrialisering førte til en ændring af den overleverede risikofordeling i samfundet, som bl.a. var udformet i de retslige ansvarsregler. Det var naturligt, at båndet mellem individ og ansvar løsnedes, således at ansvaret knyttedes til produktionsvirksomheden, der således blev gjort ansvarlig for sine ansattes skadegørende handlinger, mens de ansattes personlige ansvar i vidt omfang begrænsedes. Også båndet mellem skyld og ansvar løsnedes eftersom erstatningsansvaret blev »objektiveret«.

3.4. De juridiske begrebers strukturering af ideologien

Hvis antagelsen om den juridiske, specielt den kontraktlige, ideologis dominans i kapitalismen er korrekt, vil det medføre, at opståede problemstillinger og konflikter har en tendens til umiddelbart at blive opfattet og fortolket indenfor de begreber og forestillinger denne ideologi foreskriver. Der vil f.eks. i overensstemmelse hermed være en tendens til, at samfundskonflikter opleves at have rod i forholdet mellem enkeltindivider eller mellem grupper af enkeltindivider, aldrig i strukturelt betingede klasseforhold. Yderligere vil der være en tendens til at filosofiske, moralske, religiøse og lignende problemer enten bliver strukturerede af den juridiske tankegang eller udvikles på grundlag af centrale juridiske begreber³³.

3.4.1. Ligheds- og retfærdighedsbegrebet

I kontraktrettens gensidigt betingede rettigheder og pligter indgår en ligheds- og en retfærdighedsopfattelse. Ligheden er afledt af den almene rets lighedsbegreb. Retfærdigheden indgår i vurderingen af selve udvekslingens principper og resultater.

I kapitalistiske samfundsformationer bliver mange politiske ideer fremført indenfor en ligheds- og retfærdighedsproblematik. Det betyder ikke, at ulighed og uretfærdighed ikke eksisterer i disse samfundsformationer, men blot at mange f.eks. politiske fordelingsspørgsmål bliver fremsat indenfor disse begrebers rammer. Dette forhold kan begrundes ud fra begge begrebers centrale placering i det juridiske begrebssystem, samt ud fra den juridiske ideologis dominans. I overensstemmelse hermed vil lighed og retfærdighed i sig selv blive opfattet som noget eftertragtelseværdigt, og politiske udsagn, der påviser, at en tilstand opfylder ligheds eller retfærdighedskravene, hvad enten det drejer sig om legitimering af eksisterende fordelinger eller forslag til fordelinger, vil derfor næsten pr. definition blive betragtet som legitime.

3.4.1.1. Lighed

Reaktionen mod det feudale samfunds etablerede ulighed blev bl.a. fremført i krav om menneskelig lighed. I dannelsen af den almene ret blev ligheden formelt realiseret indenfor det juridiske systems grænser, idet alle mennesker stilledes retsligt lige. Alle mennesker fik f.eks. lige ret til at indgå i kontraktsrelationer, lige ret til at anke en dom o.s.v. Der er her tale om et abstrakt lighedsbegreb, der kan referere til en række forskellige forhold, d.v.s. at enhver har lige ret til samme ting. De praktiske konsekvenser af den abstrakte ret behøver ikke at føre til faktisk lighed.

33. Dette kan illustreres ud fra følgende eksempler:

- a. Den eksistentialistiske filosofis fokusering på begreber som fri vilje, valg og ansvar.
- b. Max Webers analyser af de juridiske begrebers indflydelse på protestantismen.
- c. Indenfor den nordiske litteratur og film kan nævnes, at et væsentligt tema i Ibsens skuespil er problemer omkring det individuelle ansvar, mens mange af Bergmans film er centreret om det individuelle skyldspørgsmål.
- d. Yderligere kan påpeges, at individcentrede forestillinger om ret, pligt og gensidighed indtager en dominerende placering i moralske vurderinger.

3.4.1.2. Retfærdighed

Ideer om retfærdighed har altid eksisteret. Retfærdighed er i sit princip udtryk for, at lige skal behandles lige og ulige må behandles ulige. Der har i forskellige produktionsmåder været varierende opfattelser af hvem, der skulle betragtes som lige, hvilket kan forklares ved, at en given produktionsmådes ideologi bestemmer rammerne for, hvem der skal anses for lige. I den feudale produktionsmåde angiver ideologien kun lighed indenfor hvert af statuslagene, mens ideologien i den kapitalistiske produktionsmåde angiver en principiel lighed for alle samfundsmedlemmer. Dette implicerer, at man i feudalismen betragtede en forskel i rettigheder mellem statuslagene som retfærdig, mens man i den kapitalistiske produktionsmåde har elimineret den sociale baggrund som legitimt kriterium for forskelsbehandling.

Det er selvfølgelig også i den kapitalistiske produktionsmåde nødvendigt at fordele rettighederne i overensstemmelse med legitimerede kriterier. Retfærdighedsopfattelsen vil her ideelt referere til alle samfundsmedlemmer, det såkaldte inklusive retfærdighedskriterium. Men da det langt fra vil være muligt at realisere dette mål, er de inklusive kriterier kombineret med de såkaldte eksklusive kriterier, der refererer til hvilke individuelle investeringer, i form af specifikke færdigheder, egenskaber o.s.v., der berettiger bestemte belønninger. Forskelsbehandling, der refererer til individuel indsats, har således erstattet de sociale baggrundvariable som legitime kriterier til forskelsbehandling, d.v.s. retfærdighed kommer til at dreje sig om en sammenligning blandt individer, der anses for lige ud fra vedtagne individparametre, med hensyn til en given belønning.

4. Konsekvenser af det juridiske systems dominans i ideologien

I det følgende vil der blive givet eksempler på, hvordan »generelle« sociologiske teorisystemer, er bygget op indenfor den kapitalistiske ideologis rammer, d.v.s. på det juridiske begrebssystems præmisser. Eksemplerne herpå stammer fra henholdsvis G. C. Homans: *Social Behavior*, og P. Blau: *Exchange and Power in Social Life*.

4.1. Det ideologiske menneskebillede

På grund af kontraktrettens centrale ideologiske placering, har de forestillinger om mennesket, der er impliceret heri, en tendens til at blive overført på andre områder og blive betragtet som centrale aspekter i menneskets natur.

Kontraktretten fokuserer på det »jeg-styrede« rationelle individ, der fungerer løsrevet fra den sociale sammenhæng. En forudsætning for realisering af kontrakten er, at individerne anerkender hinanden som ligeværdige juridiske retspersoner, med ejendomsret til den ting, der ønskes overdraget. Selve overdragelsen forudsættes at ske af fri vilje og hver part formodes efter byttet at have haft fordel af det.

Grundenheden i dette menneskebillede er det autonome individ, der søger at realisere sine individuelle behov gennem interaktion med andre autonome individer. Gennem denne interaktion bliver individet stillet over for en række valgmuligheder, blandt hvilke der frit vælges. De enkelte begivenheder ses som løsrevet fra hinanden, og ikke som nært forbundne i en social sammenhæng.

Disse aspekter af mennesket er af mange sociologer bl.a. G. C. Homans, blevet betragtet som eviggyldige. Homans har således gennem sine arbejder forsøgt at hævde disse karakteregenskabers fundamentale placering i den menneskelige natur. Grunden til, at det netop er Homans, der bruges som eksempel, er, dels at han er en af de mest fremtrædende repræsentanter for den amerikanske sociologi, der indtil slutningen af tresserne prægede den sociologi, der praktiseredes i Danmark, dels at de synspunkter han repræsenterer, stadig, i forskellige forklædninger, flourerer.

4.2. Homans

I bogen »Social Behavior« fremsætter Homans følgende fem generelle propositioner, der skulle kunne danne basis for forklaring af enhver elementær social adfærd.

1. »If in the past the occurrence of a particular stimulus situation has been the occasion on which a man's activity has been rewarded, then the more similar the present stimulus situation is to the past one, the more likely he is to emit the activity, or some similar activity, now«.³⁴
2. »The more often within a given period of time a man's activity rewards the activity of another, the more often the other will emit the activity«.³⁵
3. »The more valuable to a man a unit of the activity another gives him, the more often he will emit activity rewarded by the activity of the other«.³⁶
4. »The more often a man has in his recent past received a rewarding activity from another, the less valuable any further unit of that activity becomes to him«.³⁷
5. »The more to a man's disadvantage the rule of distributive justice fails of realization, the more likely he is to display the emotional behavior we call anger«.³⁸

34. Homans, *Social Behavior*, s. 53.

35. Homans, *op. cit.*, s. 54.

36. Homans, *op. cit.*, s. 55.

37. Homans, *op. cit.*, s. 55.

38. Homans, *op. cit.*, s. 75.

Princippet om fordelings retfærdighed er følgende: »A man in an exchange relation with another expect that the rewards of each man be proportional to his cost - the greater the rewards the greater the costs - and that the net rewards, or profits, of each man be proportional to his investments - the greater the investments, the greater the profit«. ³⁹

Homans propositioner udgør et postulat om de grundlæggende fællestræk i menneskelig adfærd, hvilket er det samme som et postulat om menneskets natur.

I Homans propositioner er det den sociale udveksling, der danner grundlaget for den menneskelige adfærd. Analyseres propositionerne nærmere fremgår det imidlertid, at de ikke udtrykker en udveksling mellem personer; men snarere beskriver en persons aktiviteter i relation til en »værdigenstand«, som i visse tilfælde kan kontrolleres af en anden person.

Denne værdigenstand kan enten være en aktivitet, der udføres af den anden person eller en materiel ting.

Konsekvensen heraf er, at Homan's propositioner om det grundlæggende i enhver elementær adfærd kan udtrykkes i en relation mellem en person og en genstand. Yderligere fremstilles personens handlinger som værende styret af rationelle valg mellem alternative handlingsmuligheder, således at den optimale belønning opnås. Relationen til andre mennesker synes kun at have betydning i det omfang, de kontrollerer den værdsatte genstand.

Følelsen af en retfærdig udveksling er en central faktor i Homans begrebs-system. Opfattelsen af hvad der er en retfærdig korrelation mellem belønning og investering er bestemt af normative forventninger, som er tillært gennem socialiseringsprocessen. Homans går ud fra en sådan grad af enighed om den normative ramme, at han betragter den som givet, og han undgår dermed at tage den op til diskussion. Det er på grundlag af denne ramme, at Homans personer vurderer deres egen belønning og investering.

Ifølge Homans er det den forventede belønning, der kan forklare eksistensen af en udvekslingsrelation. Men da belønning kan være hvad som helst, kan enhver social relation forklares ud fra en »passende vurdering« af, hvad der kan betragtes som belønnende for de involverede personer. Homans teoretiske system vil således kunne anvendes som efterrationalisering af enhver adfærd, hvilket har gjort, at det har kunnet opretholde sit skin af eviggyldighed.

Sammenlignes indholdet af de Homanske propositioner der skulle udtrykke den evigtmenneskelige natur med det ideologiske menneskebillede, som blev afledt fra kontraktsretten, ses det, at det er de samme grundtræk, der går igen. Dette skal ikke tages som udtryk for, at vi her har fanget den menneskelige natur; men snarere som en bekræftelse på, at der i en kapitalistisk samfundsforma-

39. Homans, op. cit., s. 75.

tion vil være en tendens til netop at fremhæve disse sider af mennesket på bekostning af andre sider, der i andre samfundsformationer ville blive fremhævet.

4.3. Blau

Homans arbejder har fået stor udbredelse og dannet udgangspunkt for en række sociologiske teoridannelser om samfundsstrukturens opståen og udvikling. Blandt disse vil der her blive omtalt P. Blau: »Exchange and Power in Social Life«. Ligesom Homans betragter Blau social udveksling som det grundlæggende begreb i analysen af sociale processer. Blau forsøger imidlertid at undgå Homans brede anvendelse af udvekslingsbegrebet på grund af dets tautologiske konsekvenser, og han begrænser det derfor til målrettede handlinger, der er betinget af interaktion mellem individer.

Problemet for Blau er at finde de simple processer, der styrer det daglige samkvem mellem individer og herfra udlede komplekse processer, der styrer samfundenes komplekse strukturer.

Enheden i Blaus model er selve udvekslingsrelationen mellem to parter. Med etableringen af denne relation opstår sociale bånd som et produkt af begge parter gensidige handlinger.

Drivkraften i enhver social udveksling er for Blau individers eller gruppers forsøg på at opnå ønskede belønninger. Han hævder således, at det er individernes selvinteresse, der har produceret den differentierede sociale struktur med dens specifikke egenskaber.

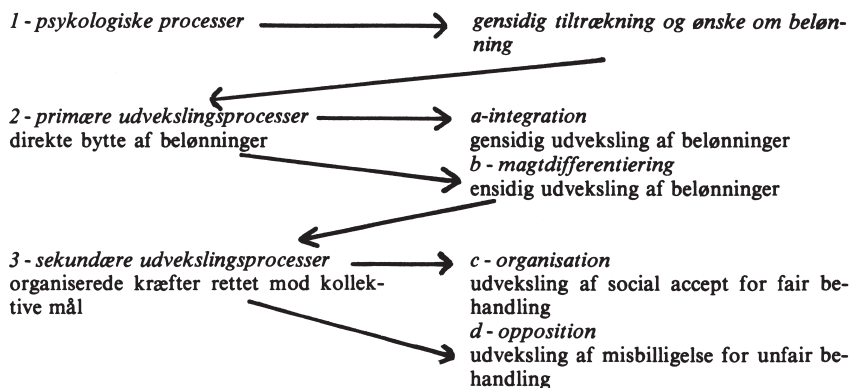
Blaus løsning på problemet om de sociale strukturers opståen og udvikling kan udelukkende beskrives indenfor den sociale udvekslings rammer. Udvekslingen kan enten foregå mellem individer, mellem grupper af individer eller mellem sociale organisationer; men det principielle er det samme og kan sammenfattes som følgende:

En person, en gruppe eller lignende, der giver andre en ønsket ydelse forpligter dem til modydelser. Det gensidige system af ydelser vil medvirke til en fortsat udveksling af goder. De integrative bånd, der skabes i denne proces forstærker relationen.

En ugensiddt udvekslingssituation fører imidlertid til magtdifferentiering. En person, gruppe eller lignende, der er i besiddelse af noget andre behøver, og som er uafhængige af disses ydelser, opnår magt over dem ved at opfylde deres behov på betingelse af underkastelse.

Magtdifferentiering skaber modsatte reaktioner. Accept af magten fører til legitimerende processer, som bringer individers og gruppers organisation sammen i stræben mod fælles mål. Afvisning af den eksisterende magts legitimitet, fremmer derimod oppositioner. (Efterfølgende figur er et forsøg på at give en skematisk fremstilling af Blaus udvekslingsmodel).

GRUNDLÆGGENDE PROCESSER I BLAUS TEORETISKE SYSTEM

Hele grundlaget for Blaus samfundsmodel bygger på forestillingen om individer, grupper eller organisationer, der indgår i viljesdirigerede bytterelationer med hinanden. Dannelsen af enhver gruppe lige fra smågrupper til institutionelle organisations-komplekser forklares som følge af en sådan række målrettelse viljesrelationer. Et samfunds udvikling afspejler i overensstemmelse hermed det samlede produkt af individers og gruppers stræben efter belønninger og realisering af opstillede mål. Opnåelsen af disse mål søges sikret ved normative forestillinger, der har til funktion at styre den samfundsmæssige udvikling.

Selv om det hos Homans er enkeltindividet, der udgør den teoretiske enhed, mens det hos Blau er selve udvekslingssituationen med de dertil hørende bindinger og forpligtelser bygger de på samme grundforestillinger, der fører tilbage til den kapitalistiske ideologis menneskebillede.

Indenfor den af sociale udvekslingsprocesser skabte sociale struktur udvikles, ifølge Blau, normer, der angiver, hvad der betragtes som en rimelig investering for opnåelse af forskellige sociale goder i udvekslingssituationen. Disse normer kræver, at individerne tilsidesætter deres personlige interesser for kollektivets. Individernes tilfredshed med deres egne belønninger vil ligeså meget afhænge af at normerne opfyldes, som af kvantiteten af den faktiske belønning.

Blau anvender her begrebet »fair exchange« som et centralt begreb for en normativ angivelse af, hvad der betragtes som en rimelig investering for opnåelse af sociale goder. (Dette begreb svarer til Homans begreb: fordelingsretfærdighed, se s. 96).

Blau sammenligner normer om retfærdig udveksling med den økonomiske normalpris, der styres af langtidsudviklingen i relationen mellem produktion og

forbrug. På samfundsplan betyder det, at normer om udveksling betragtes som retfærdige, hvis de er udviklede gennem længere tid som et resultat af markedsmechanismen i forholdet mellem samfundets behov og individernes investering for at opfylde disse.

Blau mener, at han har fundet frem til et generelt retfærdighedsprincip, men begrundet det ikke yderligere. Dette er også forståeligt, idet det er umuligt ud fra Blaus egen model at forklare, hvorfor det netop er dette retfærdighedsprincip, der danner grundlag for udvekslingsrelationerne. Så hvis modellen skal opretholdes som generel må han nødvendigvis postulere, at det empirisk konstaterede retfærdighedsprincip er udtryk for et generelt retfærdighedsprincip.

Ud fra den tidligere analyse af varerelationens dominans i den kapitalistiske produktionsmåde kan markedsmechanismen som specielt kapitalistisk retfærdighedsprincip begrundes på følgende måde: En almindelig vareudveksling mellem to direkte producenter må på grund af ækvivalensforholdet betragtes som retfærdigt. Varens faktiske pris er imidlertid ikke blot bestemt af det faktiske arbejde som varen indeholder, men er også underlagt markedets svingninger og således påvirket af eksisterende betingelser for udbud og efterspørgsel. Byttet bliver i dette tilfælde synligt reguleret af både værdi og udbud-efterspørgsel, hvilket har resulteret i, at markedsmechanismen ofte er blevet betragtet som legitimt retfærdighedskriterium i almindelig vareudveksling.

I kapitalistisk vareproduktion bliver sammenhængen mellem den faktiske værdi og prisen ikke umiddelbart synlig. Byttet bliver i dette tilfælde kun synligt reguleret af udbud-efterspørgsel, og markedsmechanismen kommer i individernes bevidsthed til at fremstå som reguleringsfaktor i udvekslingen. Da markedsmechanismen således bliver den synlige reguleringsfaktor i udvekslingsforhold, der i deres grundlæggende princip er retfærdige, er det forståeligt, at markedsmechanismen bliver betragtet som generelt retfærdighedskriterium.

Der fremkommer derfor en tendens til, at markedsmechanismen optræder som generelt retfærdighedsprincip selv i udvekslingsrelationer mellem brugsværdier, der ikke kan reduceres til samme tredje værdi: alment menneskeligt arbejde. At markedsmechanismen i disse tilfælde kun kan betragtes som et normativt retfærdighedsprincip overses helt.

Markedsmechanismen som retfærdighedsprincip må derfor ses i relation til den kapitalistiske vareøkonomi og derved som et historisk begrænset fænomen. Blaus forsøg på at gøre markedsmechanismen til generelt retfærdighedskriterium, er det samme som at gøre vareproduktionens form evig.⁴⁰

40. En analog kritik til den der kan rettes mod Blau, retter Marx mod Proudhon: »Proudhon henter først sit retfærdighedsideal fra de retsforhold, der svarer til vareproduktionen (Justice éternelle), hvorved for øvrigt alle spidsborgere samtidig får det så trøsterige bevis for, at vareproduktionens form er lige så evig som retfærdigheden. Derpå vil han omvendt modellere den faktiske vareproduktion og den tilsvarende faktiske ret om efter dette ideal«. (Marx, Kapitalen, I:1, s. 186).

5. Afsluttende bemærkninger

Homans og Blaus teoretiske arbejde tager udgangspunkt i den samfundsmæssige udveksling og opstiller på basis heraf generelle sociologiske teorier. Denne fremgangsmåde svarer til at hævde cirkulationssfærens selvstændighed i forhold til produktionssfæren. (Jvf. s. 84).

Men ligesom produktionen har cirkulationen som forudsætning samtidig med, at den selv producerer denne forudsætning; på samme måde producerer den kapitalistiske produktionsmådes strukturering den sociale udvekslings kontraktlige karakter, der igen er en forudsætning for produktionsmådens opretholdelse.

På basis af den foregående analyse er det vist, at et teoretisk udgangspunkt i den samfundsmæssige udveksling fører til et teorisystem, der bliver begrænset af det ideologiske univers' rammer og derved uden forståelse for dets egen historiske betingethed.

For at forstå de sociale relationers historiske betingethed, er det derfor nødvendigt at bryde med den ideologiske ramme og skabe et tankesystem, der kan tilegne sig de eksisterende historiske sociale relationer og strukturer på en anden måde end ideologien.

Dette nødvendiggør, at individernes umiddelbare strukturering af samfundet ikke er noget, man kan gå ud fra, men noget, der skal forklares. En forklaring heraf forudsætter en teori, der både implicerer de materielle struktur og vores umiddelbare erkendelse af dem.

Det strukturelle teorisystem, der ligger til grund for afsnit 2 i artiklen er et forsøg på at udvikle en teori, der opfylder ovenstående krav⁴¹. Dette teorisystem implicerer en afvisning af, at det er individernes bevidste »jeg«, der er historiens »centrum« og skabere af de samfundsmæssige strukturer. individerne betragtes i stedet som bærere af de relationer de forskellige niveauer (økonomisk, politisk, ideologisk) opretholder, og kun i denne sammenhæng kan deres bevidste rationelle handlinger forstås og de tilsigtede konsekvenser sikres.

41. Teorisystemet er endnu ikke fuldt udviklet. De begreber, der er omtalt i afsnit 2 udgør nogle af de grundlæggende begreber i den allerede udviklede del.

LITTERATURLISTE

- Althusser, L.*, For Marx, Rhodos 1969.
- Althusser, L.*, Från kapitalet til Marx' filosofi; fra: Att läsa kapitalet, Bo Cavefors Bokförlag 1970.
- Althusser, L.*, Om ideologiske statsapparater, København/Århus 1972.
- Balibar, E.*, Den historiske materialismens grundläggande begrepp, fra: Att läsa kapitalet, Bo Cavefors Bokförlag 1970.
- Blau, P.*, Exchange and Power en Social Life, Wiley 1964.
- Eriksson, L.*, Strukturförklaringer i marxistisk rättsteori i: Häftnen för Kritiska Studier, 1972 nr. 1.
- Homans, G. C.*, Social Behavior, Routledge & Kegan 1961.
- Jørgensen, S.*, Kontraktret, Juristforbundet 1971-72.
- Jørgensen, S.*, Ret og samfund, Berlingske Leksikon Bibliotek 1970.
- Jørgensen, S.*, Skyld og ansvar, Juristforbundet 1967.
- Lukacs, G.*, Historia och klassmedvetande, Bo Cavefors Bokförlag, 1968.
- Maine, H.*, Ancient Law, John Murray, 1866.
- Marx, K.*, Kapitalen, Rhodos, 1970.
- Marx, K.*, Kritik af den politiske økonomi, Rhodos, 1970.
- Paschukanis, E.*, Theory of Law and Marxism, fra: Soviet Legal Philosophy, ed. Hazard; Harvard University Press, 1950.
- Poulantzas, N.*, Politisk makt och sociala klasser, Partisan förlag, 1968.
- Poulantzas, N.*, A propos de la theorie marxiste du droit, Archives de la philosophie de droit: »Marxisme et droit«, 1968.
- Renner, K.*, Die Rechtinstitute des Privatrechts und ihre Soziale Funktion, Gustav Fischer Verlag, 1965.
- Rosenbaum, W.*, Zum Rechtsbegriff bei Stucka und Pasukanis: Kritische Justiz, 1971 nr. 2
- Ross, A.*, Om ret og retfærdighed, Nyt Nordisk Forlag, 1966.

KONTEXT

KONTEXT er et fagkritisk tidsskrift for faget dansk og humaniora.

KONTEXT blev startet for tre år siden. I det første nummer blev bladets linie anslået gennem et Enzensberger-citat:

»De intellektuelles individualisme lader sig kun afvikle i produktive arbejdsog læreprocesser, og det ved gennem moralsk begrundet (dvs. nu som før individuel) selvovervindelse at gå over i en kvalitativ ny politisk selvforståelse og adfærd«.

I den sammenhæng skulle man gerne finde KONTEXT, skrev vi den gang, og det har vi siden med vekslende held forsøgt at leve op til. Fra at være et debatblad for faget dansk har KONTEXT udviklet sig til at være et teoretisk og fagkritisk blad. Emnerne hentes ikke nødvendigvis inden for danskfaget, men de sættes altid i relation til danskfagets og de humanistiske fags videnskabelige og fagpolitiske problemer.

KONTEXT søger oftest at belyse de samfundsmæssige og politiske sider ved de videnskabelige aktiviteter og det faglige arbejde. På den ene side ved at belyse, hvordan uddannelse og videnskab er placeret i et kapitalistisk samfund. På den anden side ved at klargøre forholdet til studenterbevægelsens strategi og dens videreudvikling.

KONTEXT har bl.a. publiceret temanumre om litteratur- og kommunikationssociologi, studenterbevægelsens strategi, uddannelsesøkonomi, sociolingvistik, pædagogik, pornografi og seksualitet.

KONTEXT kan købes i større boghandler og alternativ-boghandler i universiteternes nærhed. Det er billigst i alternativ-boghandlerne. Men det er endnu billigere at abonnere. KONTEXT koster i abonnement 20 kr. for en årgang, som omfatter 6 numre a. ca. 50 sider. Pengene kan indbetales på giro til KONTEXT med angivelse af, hvornår abonnementet skal starte.

KONTEXT

Nørre Voldgade 8a¹
1358 Kbh. K. - 11 89 69
Giro 19 21 07